

Teorie dialogické komunikace

Přednáška IV: Michail Bachtin

doc. MgA. Jan Motal, Ph.D.

¹Fakulta sociálních studií
Masarykova univerzita

²Cyrilometodějská teologická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci

20. března 2026



Obrázek 1: R.I.P. Chuck Norris

Chuck Norris nabádá¹

- 1 Maximalizuj svůj potenciál, ale nikdy ne na úkor druhých.
- 2 Stůj neochvějně na straně pravdy, loajality a spravedlnosti.
- 3 Před destruktivní kritikou upřednostni radost z cizího úspěchu a tvořivý přístup.
- 4 Chovej hlubokou úctu k těm, kteří tě formovali, i k těm, které vedeš.

¹Volně podle etického kódu Chun Kuk Do (1990)

Osnova hodiny

- 1 Kdo byl Michail Bachtin?
- 2 Dialog podle Bachtina
- 3 Různořečí
- 4 Intertextualita
- 5 Autoritativní diskurz
- 6 Dekolonizace (Ngũgĩ wa Thiong'o)
- 7 Mini-lab
- 8 Shrnutí a význam pro komunikaci



Obrázek 2: Michail Bachtin ve dvacátých letech dvacátého století

Zdroj: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5099862>

Michail Bachtin (1895–1975)

- ruský filosof jazyka, literární teoretik a myslitel dialogu
- významný pro teorii komunikace, hermeneutiku i literární teorii
- jeho myšlení zdůrazňuje, že člověk i význam vznikají ve vztahu k druhému
- dialog pro něj není jen forma rozhovoru, ale základní princip bytí, řeči a porozumění

Dialog jako způsob bytí

„[V] dialogu nejenže se člověk plně projevuje navenek, ale poprvé se stává tím, čím je [...] – nikoliv pouze pro ostatní, ale i pro sebe. Být znamená dialogicky se projevovat. Jakmile skončí dialog, skončí všechno. Proto také dialog nemůže a nesmí skončit.“

M. Bachtin, Dostojevskij umělec, Praha: Čs. spisovatel, 1971, s. 338

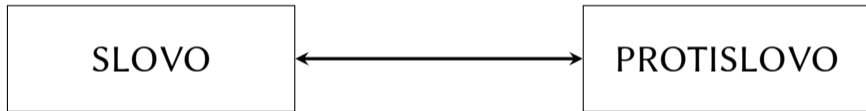
Proč je Bachtin důležitý?

- odmítá chápat jazyk jako neutrální systém znaků
- význam nevzniká izolovaně, ale v odpovědi, napětí a střetu hlasů
- každá promluva je situovaná: sociálně, historicky i ideologicky
- komunikace je vždy otevřená budoucí reakci

Kritika dvou převažujících přístupů k jazyku

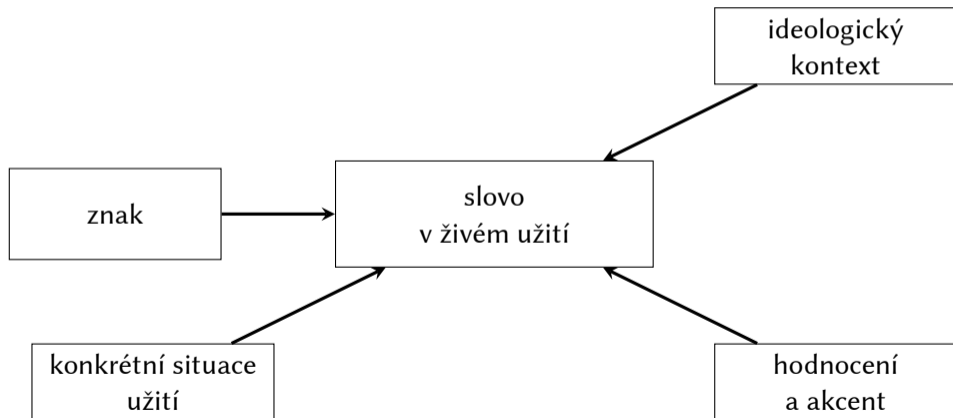
- Bachtin kritizuje přístupy, které redukují jazyk na stabilní systém nebo na pouhý přenos signálu
- pro mluvčího není nejdůležitější stabilita znaku, ale jeho **adaptovatelnost**
- význam slova se mění podle konkrétní situace užití
- jazyk nelze oddělit od kontextu promluvy

Slovo a protislovo



- každé slovo předpokládá odpověď
- žádná promluva není poslední
- řeč je strukturována anticipací reakce druhého

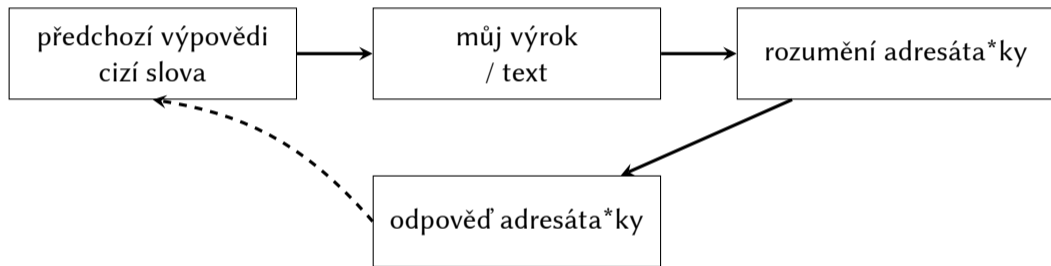
Slovo má vždy obsah



Čili...

- slovo nikdy není prázdné
- nese **specifický ideologický kontext**
- slova vždy nějak hodnotíme a jsme jimi hodnoceni
- význam není „uvnitř“ znaku, ale v živém užití

Rozumění je dialogické



- každý výrok je vřazen do situace rozhovoru
- platí to i pro psané texty: autor či autorka s někým polemizuje, na něco navazuje, něco domýšlí
- rozumění není pouhé rozeznání signálu
- rozumění je odpovědí na cizí hlas

Význam je mezi

Pamatuj!

Význam nevzniká izolovaně v jednom subjektu, ale **mezi** hlasy, v napětí mezi slovem a protislovem.

- význam je relační
- význam je dynamický
- význam je spoluutvářen komunikační situací

Slova a hodnocení

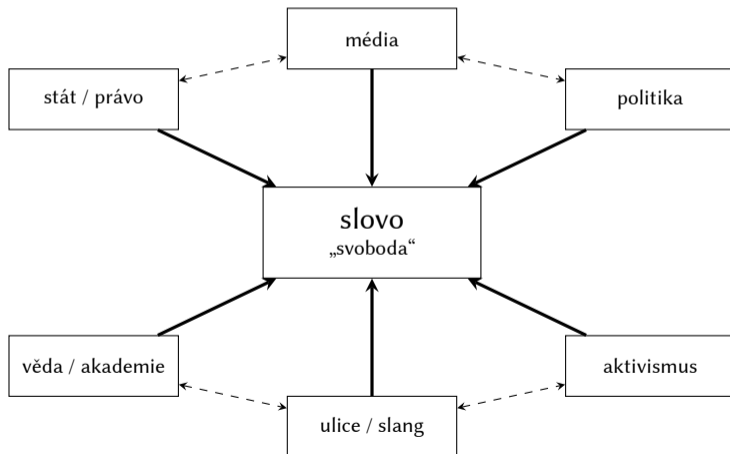
- slova jsou spojena s hodnocením
- jejich smysl závisí na kontextu
- nelze je oddělit od sociálních a ideologických bojů
- jazyk je polem zápasu o význam

Různořečí

Různořečí (разноречие) / *mnohohlasí* / *heteroglossia*

- **socio-ideologická stratifikace jazyka** = jazyk není jednotný a neutrální, ale sociálně rozvrstvený
- totéž slovo vstupuje do různých hlasů, diskurzů a hodnotových perspektiv
- kontinuální dialogický boj v rámci a mezi diskurzy
- význam vzniká v napětí mezi těmito užitími, ne mimo ně

Různořečí podle Bachtina



Dostředivé a odstředivé síly jazyka

Centralizace

- tlak na jednotný jazyk
- standardizace
- autorita, kodifikace, norma

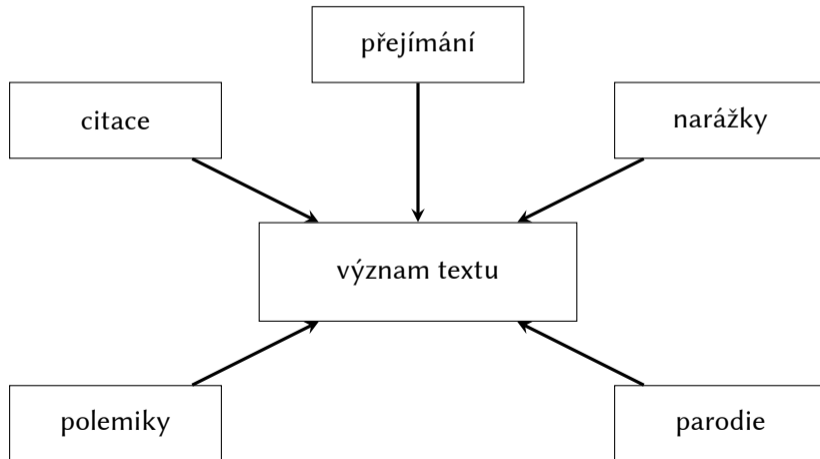
Decentralizace

- pluralita hlasů
- sociální diferenciac
- lokální, třídní, profesní a kulturní řeči

Každá výpověď je reakcí

- každá výpověď reaguje na předchozí řeč
- zároveň se orientuje k budoucí odpovědi
- promluva je vždy součástí širší řady promluv
- komunikace je proto zásadně otevřená a nedokončená

Intertextualita



- žádný text není zcela autonomní
- texty mezi sebou vedou dialog
- citace, narážky, polemiky, přejímání i parodie jsou součástí významu
- literární i veřejná komunikace je vícehlasá

Autoritativní diskurz

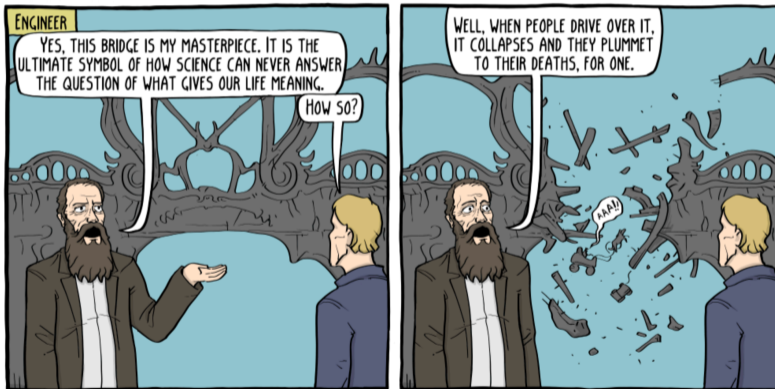
Autoritativní diskurz nepřipouští hru s kontextem.

- asimilace řeči druhého
- apriorní diskurz
- autorita je již předem uznána
- tvořivost jazyka a dialogičnost jsou omezeny

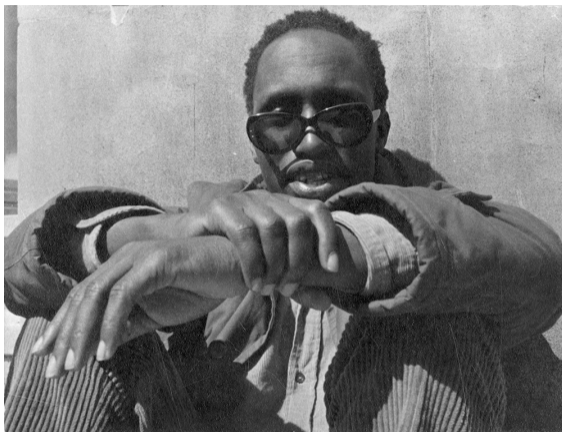
Co ohrožuje dialog?

- tam, kde je význam předem uzavřen
- tam, kde se řeč druhého jen přebírá bez skutečné odpovědi
- tam, kde jazyk přestává být tvořivý a stává se nástrojem poslušnosti
- tam, kde mizí otevřenost k mnohohlasí

Přestávka



Obrázek 3: F. M. Dostojevskij jako stavitel. Existential Comics #399



Obrázek 4: Ngũgĩ wa Thiong'o jako student na univerzitě v Leedsu (1966)

Zdroj: <https://www.theparisreview.org/interviews/7886/the-art-of-fiction-no-253-ngugi-wa-thiongo>

Ngũgĩ wa Thiong'o: jazyk jako kultura

- Ngũgĩ wa Thiong'o („ngú-gí va diong-o“) odmítá chápat jazyk jako neutrální nástroj komunikace = jazyk je zároveň **nosičem kultury, paměti a obrazu světa**.
- V jazyce se ukládají hodnoty, hierarchie i představy o tom, co je „normální“, „lidské“ a „civilizované“.
- Koloniální nadvláda proto nepůsobí jen přes stát a ekonomiku, ale i skrze **jazykovou politiku**.
- Když se prestiž, vzdělávání a literatura přesunou do koloniálního jazyka, vzniká odcizení: člověk se učí dívat se na sebe cizíma očima.

Ngũgĩ wa Thiong'o, Decolonising the Mind

Dekolonizace jazyka jako politická a kulturní praxe

- Ngũgĩ původně psal anglicky a nesl i anglické křestní jméno, později je však odvrhl.
- Na Univerzitě v Nairobi prosazoval, aby studium anglické literatury ustoupilo africkému studiu v původních jazycích.
- Dekolonizace pro něj nebyla jen teorií, ale praktickým zásahem do vzdělávání, literatury a veřejné kultury.

Ngũgĩ radikalizuje Bachtina: ukazuje, že zápas o význam není jen literární nebo komunikační, ale také koloniální, kulturní a politický.

Ngũgĩ jako postkoloniální doplnění Bachtina

- Bachtin ukazuje, že jazyk je vždy **ideologicky nasycený**, vnitřně rozvrstvený a vícehlasý.
- Nemluvíme nikdy zcela „sami za sebe“: vždy už mluvíme z „cizích slov“, institucí, autorit a společenských jazyků.
- Ngũgĩ k tomu dodává, že některé vrstvy tohoto jazyka jsou historicky **koloniálně privilegované** a mocensky vnucované jako univerzální.
- „Koloniální jazyk“ tak můžeme chápat jako zvlášť silnou podobu **autoritativního diskursu**.
- Individuální promluva se vůči němu může podřídít, nebo jej přetvářet: přisvojit si ho, hybridizovat, ironizovat, narušovat.
- Právě v tomto střetu mezi osobní řečí a hegemonní jazykovou vrstvou se rozhoduje, zda jazyk reprodukuje nadvládu, nebo otevírá prostor emancipace.

Mini-lab: překlad dialogu mezi registry

Cíl aktivity: ukázat, že **žádná promluva není neutrální**, kdo může mluvit a kdo je umlčen?

Organizace (cca 30 min):

- rozdělíme se do **4 dvojic**; každá dvojice dostane **krátký úryvek debaty** k jednomu tématu
- úkolem je převést stejný obsah do **dvou registrů**:
 - varianta A: **akademický / institucionální** jazyk
 - varianta B: **zkušenostní / prožitkový** jazyk člověka, kterého se problém přímo týká
- potom společně odpovězte:
 - 1 Co se při překladu **získá** a co se **ztratí**?
 - 2 Který registr působí **autoritativněji** a proč?
 - 3 Kdo v něm **ztrácí hlas**, zkušenost nebo legitimitu?

4 min. zadání a rozdělení	8 min. přepis do 2 registrů	8 min. analýza: co se ztrácí?	6 min. sdílení ve třídě	4 min. společná reflexe
---------------------------------	-----------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------	-------------------------------

Shrnutí Bachtinova pojetí

- naše rozumění i komunikace jsou nezbytně dialogické
- jazyk a řeč nelze chápat bez kontextu promluvy, a to i v socio-ideologickém smyslu
- člověk je otevřená bytost a může si porozumět jen prostřednictvím druhého, aktivně
- komunikace ve společnosti i v literatuře je mnohohlasá, intertextuální a dialogická
- jazyk má dostředivou i odstředivou tendenci
- pokud promluva asimiluje řeč druhého, stává se autoritativní

Pro teorii dialogické komunikace

- dialog není jen ideál slušné debaty, ale ontologická a jazyková struktura lidského světa
- porozumění není pasivní příjem, nýbrž odpovědná aktivita
- pluralita hlasů není porucha komunikace, ale její podmínka
- etický i politický problém nastává tam, kde je mnohohlasí potlačeno

Otázky k diskusi

- 1 Jak se liší Bachtinovo pojetí dialogu od běžného chápání dialogu jako „rozhovoru“?
- 2 Proč nelze podle Bachtina oddělit jazyk od ideologického kontextu?
- 3 Jaké příklady různorečí nacházíme v médiích, politice nebo na sociálních sítích?
- 4 Kdy se veřejná komunikace stává autoritativním diskurzem?

Doporučená literatura



Bachtin, Michail. *Dostojevskij umělec*. Praha: Československý spisovatel, 1971.



Bachtin, Michail. *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980.



Bachtin, Michail. *Estetika slovesné tvorby*. Praha: Odeon, 1988.